

Odras vůle v umění podle A. Schopenhauera

Autor: František Kubica

Abstract

The reflection of the will in arts according to A. Schopenhauer. – This paper deals with the aesthetic theory of Arthur Schopenhauer, especially with the role of the will in aesthetics. The topics of platonic ideas, the notion of beauty and sublime and the hierarchy in Arts will also be covered.

Keywords: philosophy, aesthetics, voluntarism, sublime, Schopenhauer

Klíčová slova: filosofie, estetika, voluntarismus, vznešeno, Schopenhauer

Tento článek se pokusí nastínit estetiku Arthura Schopenhauera, resp. úlohu vůle v ní. Problematikou vůle se před Schopenhauerem zabývala řada filosofů (mj. Descartes, Leibniz, Kant a Hegel), avšak teprve on vůli postavil do středu všeho dění, učinil ji základním principem světa. Jako taková vůle ovlivňuje veškerý chod věcí, a tudíž má své místo i v estetice. Právě v ní spatřuje Schopenhauer možnost, jak se alespoň dočasně vymanit z věčného diktátu vůle a dosáhnout svobody.

Schopenhauer definuje svět jako na jedné straně vůli (*Wille*), na druhé představu (*Vorstellung*). Svět je představa nikoliv ve smyslu solipsismu, vše, co vnímáme okolo sebe, je reálné, resp. vše vnímáme přesně tak, jak se nám to skutečně ukazuje. Veškeré hmotné věci jsou pevně vevázány v časoprostorovou mřížku a kauzální řetězce, což jsou záležitosti dané nám, jakožto subjektům, *a priori*. Objekty jsou námi díky tomu vnímány, avšak kdyby neexistoval žádný subjekt poznání, neměly by objekty být kým vnímány, a prakticky by ztratily svou existenci. V tomto smyslu tedy svět objektů existuje pouze v poznávajícím subjektu, jakožto jeho představa.¹

Druhou charakteristikou světa je vůle. Schopenhauer poznává, že veškeré pohyby jeho těla jsou řízeny vůlí, některé vědomě, jiné nevědomě. Takovou vůli předpokládá i u všech ostatních lidí a živočichů a tuto analogii aplikuje dokonce i na rostliny, neživou přírodu a vůbec celé univerzum.² Vůli potom považuje za jakýsi nadosobní princip, který je odlišný od všech představ, naopak dává všem představám existenci a živí se tím, že tyto představy, které jsou jeho objektivací, nutí k neustálému chtění. To je však pro jednotlivé objektivace velmi stresující a bolestivé, neboť jejich vůle je mnohdy v rozporu s vůlí ostatních, což vede k soubojům, válkám apod. Navíc uspokojení nějaké tužby nabízí jen velmi krátký pocit štěstí, než se dostaví nová touha, anebo pocit nudy, což je vlastně touha mít nějakou novou touhu.

¹ JANAWAY, Christopher. *Self and World in Schopenhauer's Philosophy*. New York: Clarendon Press, 1989, s. 118.

² *Ibid.*, s. 209.

Proto není překvapením, že Schopenhauer hledá cestu, jak se tomuto věčnému utrpení vyhnout, jak zvítězit nad vůlí a dosáhnout stavu, kdy subjekt není žádnými touhami svazován. První možností je dlouhodobé umrtvování tužeb prostřednictvím asketického způsobu života, což ale není dostupné každému. Druhou, dostupnější možností je nazření čisté vůle, vůle o sobě, kterého je možno dosáhnout prostřednictvím nejvyššího druhu poznání, za něž Schopenhauer považuje umění.

1 Stupně objektivace vůle

Vůli pozorujeme v jednotlivinách okolo sebe v různé míře, Schopenhauer proto rozlišuje různé stupně objektivace vůle. Na nejnižším stupni stojí přírodní síly, které se projevují v hmotě a které hmotě udávají některé její vlastnosti, jako je např. skupenství, tepelná, elektrická a magnetická vodivost apod. Tyto síly samy o sobě jsou bezdůvodné a jsou podmínkou veškeré kauzality, zatímco jejich konkrétní projevy už příčinami a účinky přímo jsou. Sama síla stojí mimo čas a prostor, a tak nemůže být vevázána do kauzálních vztahů – a ačkoliv bychom rádi řekli, že předmět padá k zemi kvůli gravitaci, ve skutečnosti příčinou pádu předmětu není gravitační síla, nýbrž země. Kdyby byla příčinou síla, znamenalo by to, že může tato síla zaniknout, protože kauzalita je vlastně řetězcem vznikání a zanikání. Nejspíš nikdo ale netvrdí, že zde konkrétní přírodní síly chvíli jsou a chvíli nikoliv. Zvnějšněním takových přírodních zákonů pak vzniká veškerá anorganická příroda.

Na vyšším stupni k vůli přistupuje individualita, která se projevuje jako rozdílnost charakterů různých jedinců. Největší individualitu nacházíme v člověku, jehož charakter může nabývat nejrůznějších podob. Méně individualizovaní jsou živočichové, a sice v závislosti na stupni svého vývoje. Živočichové vývojově blízcí člověku mají individuální charakter (i když přece jen omezenější než člověk), zatímco u nižších vývojových stupňů už se může individualita projevovat jen na úrovni druhu. U rostlin pak individualita spočívá jen v tom, jaké podmínky potřebuje daná rostlina ke svému růstu. Na pomezí mezi objektivacemi vůle vykazujícími znaky individuality a těmi, které jsou individuality prosty, podle Schopenhauera stojí krystaly. Různé druhy krystalů se od sebe liší a každý druh může krystalizovat do podoby velkých i malých krystalů, avšak tyto individuální rysy jsou dány nahodile, nejsou způsobeny rozdílným charakterem (ten v anorganické přírodě zcela chybí).³

Vůle je objektivována do nejrůznějších tvorů, neživé přírody i přírodních zákonů proto, aby mohla být vytvořena jakási hierarchie, kde ti výše postavení těží z objektivací na nižších stupních. Na úrovni živočichů a rostlin připomíná tato hierarchie potravní řetězec, avšak je třeba jít ještě hlouběji než jen k rostlinám. V základu musí být chemické prvky, přírodní zákony, vesmírná tělesa. Taková hierarchie objektivací vůle umožňuje, aby vůle vůbec mohla přežít: „...vůle o sobě se musí stravovat, protože mimo ni nic není a ona je vůlí hladovou. Odsud lov, strach a utrpení.“⁴ Aby mohla vůle dál existovat, musí se jednotlivé její objektivace navzájem požírat.

2 Vůle jakožto platónské ideje

Vedle Kanta byl Schopenhauerovou druhou největší inspirací Platón. Schopenhauer přejímá jeho učení o idejích jakožto vzorech všech jednotlivin, a vrací tak ideji její původní

³ SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1998, s. 116–118.

⁴ *Ibid.*, s. 134.

význam, značně pozměněný novověkou filosofií (nesprávné užití tohoto pojmu Schopenhauer vytýká i Kantovi). V Schopenhauerově filosofii vystupují ideje jako bezprostřední či adekvátní objektivace vůle, které jsou sice představami, ale nemají daleko ani k věci o sobě. U idejí nenacházíme mnohost, ta přichází až s jednotlivinami, které tyto vzory napodobují. Ideje, podobně jako vůle sama, stojí mimo čas a prostor, jsou tedy věčné a neměnné. Zrovna tak nepodléhají kauzálním zákonům, nelze tedy říci, že by idea byla příčinou vzniku nějaké věci – je jejím vzorem, avšak příčinu je třeba hledat jinde. Idea tedy stojí mezi věcí o sobě, od níž se liší pouze tím, že je objektem, představou, a ostatními objektivacemi vůle, které jsou závislé na času, prostoru a kauzalitě.

Jelikož je naše poznání vázáno na formy kauzality, času a prostoru, nemůžeme ideje přímo poznat. Schopenhauer ale připouští možnost poznání idejí skrze poznání jednotlivin v případě, že poznávající subjekt přestane být individuem. Schopnost poznání je charakteristikou některých objektivací vůle a jejím úkolem je umožnit dosažení cílů jednání – poznání tedy vzniká z vůle a pro vůli, je jejím nástrojem. Subjekt na objektu poznává vlastně jen kauzální vztahy, vše ostatní je mu nepřístupné. Ve většině případů tedy naše poznání podléhá vůli a děje se pro vůli. Avšak za určitých okolností, které nastávají velmi vzácně, je možno poznávat skrze jednotlivé věci jejich ideje.

Subjekt nepoznává ideje v pravém slova smyslu (vždyť poznávat znamená rozpoznávat příčiny a účinky), nýbrž je nahlíží, kontempluje. Přestává být individuem, odpoutává se od vlastního já a zcela se soustředí na kontemplaci oné věčné ideje. Kontemplující subjekt se nezajímá ani o kauzality, ani o abstraktní pojmy, pouze o předmět svého nazírání, kterým je nejčastěji nějaký přírodní objekt. Jak subjekt ztrácí svou individualitu? Když se do kontemplace dostatečně ponoří, tak, že se ve svém objektu až „ztratí“, přestává být jasně vymezeným individuem, stává se čistým subjektem poznání a dostává se do jakési jednoty s nazíraným. Ovšem toto nazírané už také není tím, čím bylo, tedy nějakou jednotlivinou ve světě. Nyní už subjekt nahlíží samu ideu, již jednotlivina odráží. Nazírající i nazírané se pro tuto zvláštní chvíli vymaní ze všech kauzálních vztahů, přestanou být podřízeni vůli a povýší se nad svou individuální existenci.⁵

3 Ideje v umění

Bylo řečeno, že individuum se stává čistým subjektem poznání a jednotlivina je povýšena na ideu pouze za zvláštních podmínek. Jaké podmínky to jsou? Subjekt musí na objekt pohlížet jiným způsobem, než jak na něj pohlíží v každodenním životě a jak na něj pohlíží také věda. Naše běžné poznání pracuje s věcmi jako s objekty, vždyť sám svět jako představa požaduje rozdělení skutečností na subjekty a objekty. A i přesto, že je od nás nazírání objektů jakožto objektů vyžadováno, je možné se tomu vzepřít a na věci okolo sebe pohlížet rozdílně.

Každá věc, kterou vnímáme smysly, je představou, podléhá kauzálním zákonům a je časově omezená. To je podmíněno tím, že vstupuje do světa, do hmoty. Sama tedy není a nemůže být věčnou ideou, adekvátní objektitou vůle, avšak tuto ideu odráží. Jejím prostřednictvím lze ideu v jistém smyslu nahlédnout, avšak jedině tehdy, když jednotlivina

⁵ SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*, s. 151.

přestane být vevázána do kauzálních vztahů. Jestliže tedy chceme kontemplovat ideje, musíme nazířit jednotlivinu samu, bez ohledu na její kauzální vztahy.⁶

Subjekt jakožto subjekt poznání a chtění při setkání s nějakou věcí ihned začne přemýšlet, kde se tam ta věc vzala, z čeho je utvořena, komu patří, k čemu slouží, zda může být jemu samotnému nějak užitečná apod. Věc tak poznáváme pouze v jejích kauzálních vztazích, v odpovědích na všechny jmenované i další otázky vystupuje buď jako příčina, nebo jako účinek. V takovém případě je nám věc pouze objektem, představou. Ve stejné pozici stojí věci vůči vědě – věda je vlastně jen hledáním příčin a účinků. Potřebujeme tedy nalézt jinou sféru lidského působení, která by umožňovala přistupovat k věcem odlišným způsobem.

Touto sférou je umění. Umění kontemplyje a reprodukuje věčné ideje, protože ke světu přistupuje nezaujatě. Věda si dává za cíl popsat a vysvětlit všechny jevy a skutečnosti, a protože řadu z nich zdůvodnit nelze, musí se nutně potýkat s neúspěchem. Věda je tedy podrobena stejnému diktátu vůle jako tělo, které musí neustále uspokojovat své potřeby, a když tak nečiní, cítí utrpení. Naproti tomu umění si žádný takový cíl neklade, „...objekt své kontempace vytrhává z proudu běhu času a má ho izolován před sebou“.⁷ Umění nevidí jednotlivinu, nýbrž skrze ni nahlíží obecnost – to věda neumí, ta pouze zkoumá jednotliviny a pak se snaží stanovit obecné zákony, ale přímo až k obecně jít nemůže.

Stejně tak praktický život nemůže být od věty o dostatečném důvodu oproštěn, protože každý člověk jakožto chtějící subjekt musí uspokojovat své biologické potřeby, a to může jediné díky poznání příčin a účinků. Způsob, jakým na věci pohlíží umění, nelze uplatnit ani v praktickém životě, ani ve vědě, protože obě tyto sféry se zaměřují na svět jako vůli a představu, zatímco v umění vůle chybí, svět jako by se stával pouze představou. Cesta umění tak vlastně nemá žádný smysluplný důvod ani prospěšný účinek.

Protože způsob nazírání umožněný uměním není uplatnitelný ve vědě a praktickém životě, je zřejmé, že u něj subjekt nemůže zůstat po neomezeně dlouhou dobu, nýbrž že jde pouze o krátkodobou záležitost. Povznesení individua na úroveň čistého subjektu poznání je pouze přechodným stavem, po jehož skončení se subjekt opět stává individuem vevázaným do sítě kauzálních vztahů, času a prostoru, které je ve svém počínání poháněno vůlí a které, aby přežilo, musí na věci pohlížet jako na objekty svého poznání i chtění.

Umělec – génius – se nicméně od ostatních lidí liší tím, že je schopen alespoň někdy na skutečnosti kolem sebe nazírat bez jakékoliv pružiny vůle a zahlédát v nich ideje. Toto své vlastní nazření potom reprodukuje v uměleckém díle, v němž je idea jaksi zhuštěnější, výraznější, viditelnější než v objektu přítomném smyslům, jehož kontemplací umělec ideu nazřel. Díky tomu zprostředkovává ideu lidem, kteří nejsou schopni vidět ideje v přírodě, ale díky jejich zintenzivnění je mohou nazířit v umění. Pozorovatel nebo posluchač umění tedy není géniem, protože k tomu, aby se mohl chovat k věcem čistě nazíravě, potřebuje prostředek – umělecké dílo.

Umělec se vyznačuje nejen schopností nazíravého přístupu k věcem, nýbrž také fantazií. Kdyby mu fantazie chyběla, mohl by v uměleckém díle zachytit jen konkrétní věci přítomné jeho smyslům, protože by byl omezen na svou zkušenost. Teprve díky fantazii může

⁶ DAVIS, Whitney. Schopenhauer's Ontology of Art. *Qui Parle*, 2004, 15 (1), s. 68.

⁷ SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*, s. 155.

zachytit „téměř všechny možné obrazy světa“⁸, aniž by je sám vnímal – fantazie je sama vykonstruuje. Nazřením ideje se tak umělci otevírají všechny možnosti jejího zpředmětnění, všechny konkrétní jevy, které byly podle této ideje vytvořeny.

Fantazie je podmínkou geniality, avšak nikoliv naopak. Bujnou fantazii může mít i člověk, který není umělcem (génie), avšak v něm se fantazie projevuje negativně. Obyčejný člověk se na věci nemůže dívat jinak než jako na objekty svého chtění, a ač může být v jeho přístupu k věcem vůle velmi málo, vždy tam nějaká je. Pokud k tomuto postoji k věcem přistoupí fantazie, výsledkem jsou „vzdušné zámky“, nesmysly, které slouží pouze k iluzivnímu obveselování fantasty, případně i dalších lidí, pokud se fantasta rozhodne výtvoř své představitosti publikovat. Jeho fantazie nevede k reprodukci skutečnosti, naopak člověka od skutečnosti odvádí, a proto je podle Schopenhauera nežádoucí.⁹

4 Krása a vznešenost

Schopenhauer v souvislosti s uměním rozlišuje dva druhy vnitřního naladění – zalíbení způsobené krásou a pocit vznešena. Krása nastává, když se předměty „svým rozmanitým a zároveň určitým tvarem (...) stanou reprezentanty své ideje“.¹⁰ To se děje při pozorování přírody, především její rostlinné části – jelikož rostliny nejsou vybaveny intelektem a ke své existenci ve světě představ potřebují nazírající subjekt, přímo vybízí subjekt k tomu, aby je kontemplovaly a nacházely v nich estetické zalíbení. Krásu nalézáme rovněž v uměleckých dílech – krásné je vše, co nám umožňuje zapomenout na vlastní vůli a prostřednictvím sebe jakožto jednotliviny nazírat ideu.¹¹

Jestliže má nějaký objekt takovéto charakteristiky, ale navíc se vyznačuje ještě nepřátelským vztahem k vůli nazírajícího subjektu, nemluvíme už o něm jako o krásném, nýbrž jako o vznešeném. Krásný objekt člověk klidně kontemplanuje, vůle subjektu byla specifickými vlastnostmi objektu zcela potlačena a nezbyla ani stopa po chtění. Vznešené naproti tomu vůli sice přemáhá, avšak nedává kontemplanujícímu subjektu na chtění zapomenout. Objektem, který dokáže vyvolávat pocit vznešena, je přírodní úkaz (případně jeho umělecké ztvárnění), který je svou velikostí a silou schop ohrozit existenci jedince, tedy je protikladný jeho vůli.

Při setkání s takovým jevem v člověku zápasí jeho vůle k životu, která ho nutí vzdálit se či schovat, aby bylo zajištěno pokračování v existenci, a estetické kvality objektu. Jestliže člověk není daným jevem bezprostředně ohrožen, estetické kvality převáží nad vůlí k životu, člověk se nad vůli povznesení a dostává se pocit vznešena. „Toto povznesení musí být vědomím nejen získáno, ale i drženo, a je proto doprovázeno stálou vzpomínkou na vůli, avšak ne na jednotlivé, individuální chtění, jako obava či přání, nýbrž na lidské chtění vůbec, pokud je vyjádřeno svou objektivitou, lidským tělem.“¹²

⁸ SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*, s. 156.

⁹ *Ibid.*, s. 157.

¹⁰ SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*, s. 167.

¹⁰ SHASHAY, Sandra. *Schopenhauer's Aesthetics: Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Dostupné z WWW: <<https://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer-aesthetics>>.

¹² SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*, s. 168.

5 Hierarchizace druhů umění

Schopenhauer rozlišuje různé stupně objektivace vůle, z nichž ty nejméně rozvinuté tvoří přírodní zákony a principy, ty dokonalejší se vyznačují intelektem a úplně nejdokonalejší jsou ideje. V návaznosti na to vytváří rovněž hierarchii uměleckých druhů – umění je tím dokonalejší, čím dokonaleji jeho objekt reprezentuje vůli.

Nejnižším uměním je podle Schopenhauera architektura, jelikož zachycuje pouze ideje tíže a pevnosti, a navíc téměř vždy spojuje estetické kvality s účelností. O něco výše stojí zahradní architektura, která pozorovateli přibližuje ideje vegetabilního života. Na dalším stupni stojí sochařství a malířství, které jsou schopny zachycovat ideje inteligibilních bytostí včetně člověka.

Ještě více si Schopenhauer cení poezie,¹³ ta je totiž schopna zachytit vše, co všechny předcházející umělecké druhy, a ještě mnohem více. Prostřednictvím poezie je totiž možné reprodukovat lidský charakter, touhy, motivy a způsoby jednání. Přesto však Schopenhauer nepovažuje poezii za nejdokonalejší druh umění – tím je pro něj hudba.¹⁴ Ta nenapodobuje žádné jednotliviny za účelem zachycení jejich idejí, nýbrž zachycuje samotnou vůli k životu. Jedině prostřednictvím hudby tedy můžeme nazřít věc o sobě, zatímco všechna ostatní umění mají poměr jen k jevům, představám.¹⁵

¹³ Ačkoliv hovoří o poezii, má na mysli veškerou uměleckou literaturu, tedy i prózu a drama.

¹⁴ HANNAN, Barbara. *Schopenhauer's Aesthetics*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2009, s. 111.

¹⁵ SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*, s. 208–209.

SEZNAM LITERATURY

DAVIS, Whitney. Schopenhauer's Ontology of Art. *Qui Parle*, 2004, 15 (1), pp. 63–80. ISSN 1041-8385.

HANNAN, Barbara. Schopenhauer's Aesthetics: The Meaning of Art and Music. In TÁŽ. *The Riddle of the World: A Reconsideration of Schopenhauer's Philosophy*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2009, pp. 102–118. ISBN 978-0-19-537894-8.

JANAWAY, Christopher. *Self And World In Schopenhauer's Philosophy*. New York: Clarendon Press, 1989. ISBN 0-19-824969-1.

SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1998. ISBN 80-901916-4-9.

SHAPSHAY, Sandra. *Schopenhauer's Aesthetics: Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Akt. 2018 [cit. 8. 9. 2020]. Dostupné z WWW: <<https://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer-aesthetics>>.

(Mgr. František Kubica, Ph.D. je absolventem doktorského studia filosofie na Pedagogické fakultě UK.)